

Іванюта Т.М.

старший викладач кафедри прикладної економіки
Національного університету харчових технологій

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. В сучасних умовах жорсткої конкуренції та інтеграційних процесів для досягнення високих ринкових позицій та ефективної діяльності виникає потреба комплексного захисту бізнесу. Тому постає питання побудови певної системи, яка дозволила б охопити всі аспекти захисту бізнесу і забезпечила б підприємству ефективний розвиток, реалізацію поточних та стратегічних планів, а також досягнення поставлених цілей.

Проблеми створення економічної безпеки на українських підприємствах особливо актуальні, оскільки широко застосовувана в практичній діяльності управлінських структур західних країн економічна безпека підприємства лише поверхово досліджена вітчизняними науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищений інтерес до цієї проблеми спостерігається як серед російських, так і українських вчених. Найбільшу увагу цьому питанню приділяють Чернявський А.А., Андрощук Г.А., Крайнев П.П., Нікіфоров Г.К., Мельник Л.Г., Грунін О.А. та Грунін С.О., Ільяшенко С. І., Доронін А.І., Духов В.Є, Ярочкін В.І., І.М. Кузнецов Скорук О.В та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте на сучасному етапі немає чіткого й однозначного розуміння поняття економічної безпеки підприємства, визначених підходів до побудови системи економічної безпеки, її складових, функцій, завдань тощо. Особливою проблемою в цьому напрямку є оцінка стану економічної безпеки підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремлення різних підходів до аналізу економічної безпеки підприємства, виявлення позитивних та негативних сторін розглянутих методик та з'ясування узгодженості кінцевих показників безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи підходи різних авторів до оцінки економічної безпеки підприємства, можна прослідкувати декілька підходів, що сформувались на сьогоднішній момент, зокрема:

- підхід на основі аналізу фінансового стану підприємства;
- прибутково-інвестиційний підхід;
- тримірний підхід;
- ресурсно-функціональний підхід;
- індикаторно-індексний підхід.

Цікавою є методика Н. В. Іванової [1], яка є прихильником підходу на основі аналізу фінансового стану підприємства. Обраний алгоритм має п'ять етапів і дозволяє оцінити економічну безпеку підприємств за допомогою комплексного показника.

З метою оцінки економічної безпеки підприємств аналізується ряд фінансових показників, таких як коефіцієнти ліквідності, автономії, маневреності, оборотності, фінансового ризику, показники рентабельності, показники стану та ефективності використання основних засобів, матеріаломісткість. Кожному показнику присвоюється бальна оцінка в залежності від розміру відхилення фактичного його значення від граничного. В результаті усереднення бальних оцінок розраховується комплексний показник економічної безпеки [1]:

Виходячи з результату визначеного комплексного показника підприємства можуть класифікуватися за 4-ма групами [1]: абсолютно безпечні; безпечні; достатньо безпечні; небезпечні.

В методиці оцінки економічної безпеки підприємства Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко [2], що є прихильниками прибутково-інвестиційного підходу, за критерій безпеки пропонується брати чистий

прибуток, який порівнюється з мінімальним прибутком, необхідним для простого відтворення. Таке порівняння дозволяє визначити те, чи знаходиться підприємство в стані безпеки []:

Наступним іде порівняння мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, з (Прч). Якщо в поточному періоді чистий прибуток дорівнює або більший розрахованого мінімального – підприємство знаходиться в економічній безпеці, якщо чистий прибуток менший розрахованого мінімального, то економічної безпеки у підприємства немає.

Досить новим є підхід до оцінки економічної безпеки за відтворювальним підходом [3]. Враховуючи переваги і недоліки методик діагностики економічної безпеки підприємства за прибутково-інвестиційним підходом, Шутяк Ю.В. пропонує різні методи розрахунку мінімального прибутку, необхідного для простого відтворення, якщо підприємство функціонує за рахунок власних коштів та якщо підприємство залучає кредити і несе додаткові фінансові витрати.

Також в межах даної методики пропонується розраховувати абсолютний показник безпеки – запас відтворення та відносний показник безпеки – коефіцієнт відтворення (також різними методами для підприємств, що функціонують за рахунок власних коштів та залучають кредити) [3].

Діагностику рівня економічної безпеки підприємства проводиться за допомогою шкали [3] на основі розрахованого коефіцієнта відтворення і розрізняються такі рівні економічної безпеки підприємства: високий; нормальний; нестабільний; критичний; катастрофічний рівень економічної безпеки. При цьому нестабільний рівень економічної безпеки відповідає простому відтворенню на підприємстві, високий та нормальний рівень економічної безпеки свідчить про розширене відтворення, тоді як критичний; катастрофічний рівень економічної безпеки вказує на звужене відтворення на підприємстві.

Тримірний підхід до визначення рівня економічної безпеки підприємства, який розробили С. Б. Довбня та Н. Ю. Гічова [4], передбачає виділення таких її

основних форм, як поточної, тактичної і стратегічної економічної безпеки. Загальний рівень економічної безпеки визначається на підставі оцінки всіх трьох складових.

Для оцінювання рівня поточної безпеки автори пропонують використовувати ряд фінансово-економічних показників, які характеризують рівень фінансової незалежності підприємства, стан ліквідності його активів і можливості своєчасного виконання поточних фінансових зобов'язань, фінансово-економічні результати діяльності підприємства [4, с. 90-91].

З метою визначення рівня тактичної безпеки, яка відображає здатність підприємства до відтворення у процесі реалізації ним господарської діяльності, що досягається при певному рівні ефективності використання ресурсів підприємства (основних засобів, матеріальних і трудових ресурсів), оцінюють такі її основні складові: виробничо-технічну, інтелектуально-кадрову, комерційну [4, с. 91].

Стратегічна безпека характеризує рівень економічного потенціалу, що обумовлює здатність підприємства до подальшого успішного функціонування та водночас є підтвердженням правильності обраного напрямку розвитку, відповідності результатів роботи підприємства основним макроекономічним тенденціям. До основних складових стратегічної безпеки дослідники відносять: ринкову, соціальну, інноваційно-технологічну, сировинну й енергетичну, екологічну [4, с. 92].

Щоб отримати чисельне значення окремих вищезазначених складових, автори розробили систему індикаторів у межах кожної складової та запропонували їх можливі рекомендовані значення [4, с. 95-96].

Запропонований підхід передбачає також визначення загального рівня економічної безпеки підприємства, який розраховується як середньозважене значення рівня поточної, тактичної і стратегічної безпеки [4, с. 96]. На думку авторів, чим більше значення показника економічної безпеки, тим вищий рівень економічної безпеки підприємства [4, с. 97].

Найбільш визнаний та широкоживаний ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11], що базується на оцінці ступеня використання корпоративних ресурсів підприємства, необхідних для досягнення цілей бізнесу, за кожною функціональною складовою економічної безпеки підприємства, а саме: фінансовою, інтелектуальною і кадровою, техніко-технологічною, політико-правовою, екологічною, інформаційною та силовою. Російські науковці [5, с. 469; 6, с. 144] оцінюють рівень економічної безпеки підприємства шляхом визначення сукупного критерію, який, у свою чергу, розраховується на основі значень часткових функціональних критеріїв економічної безпеки підприємства та їх питомої ваги значимості. Часткові функціональні критерії розраховуються як відношення сукупної відверненої шкоди за окремою функціональною складовою до суми витрат на реалізацію заходів з нейтралізації негативних впливів і загальної заподіяної шкоди щодо цієї складової.

Л.Г. Мельник, О.І. Карінцева [7] та С.І. Ільяшенко [8] для кожної складової економічної безпеки (серед них ринкова та інтерфейсна, інтелектуальна й кадрова, технологічна, інформаційна, фінансова, силова складові силова) пропонують окремі методики оцінки. Автори підтримують підхід, відповідно до якого оцінку фінансової безпеки підприємства можна виконати на основі аналізу його фінансової стійкості, ступінь якої визначається достатністю оборотних засобів для здійснення виробничо-збутової діяльності.

Рівень економічної безпеки підприємства в цілому визначається шляхом переведення у відносні оцінки показників рівнів кожної складової, визначення вагомості кожної складової та розрахунку інтегральної оцінки як середньозваженої складових. Чим ближче інтегральна оцінка до одиниці, тим вищий рівень економічної безпеки підприємства [8 с. 12-19].

О. Я. Кравчук і П. Я. Кравчук пропонують визначати сукупний показник безпеки підприємства як середньозважену часткових показників функціональних складових підприємства [9, с. 99].

Значення питомої ваги значимості функціональних складових підібрані шляхом індивідуального підходу на основі експертного методу. У свою чергу, розрахунок часткового показника безпеки кожної окремо взятої функціональної складової дослідники пропонують визначати аналогічно розрахунку сукупного показника безпеки [9, с. 108-118].

Л. О. Омелянович та Г. Є. Долматова [10] вважають, що економічну безпеку підприємства доцільно аналізувати за наступними видами: економіко-правова, податкова, економіко-соціальна, економічна безпека внутрішньої діяльності, економічна безпека зовнішньої діяльності, організаційно-економічна, ресурсна, техніко-технологічна безпека. При розрахунках стану економічної безпеки підприємства автори вважають найбільш ефективними методи кореляційно-регресійного аналізу, методи факторного аналізу і головних компонент, методи порівняльного аналізу і бальної оцінки.

Скорук О.В. також притримується ресурсно-функціонального підходу (виділяє в системі економічної безпеки такі складові як ринкова безпека, ресурсна безпека, фінансова безпека, кадрова безпека, техніко-технологічна безпека, інформаційна безпека, безпека якості продукції) та вважає за доцільне здійснювати оцінку рівня економічної безпеки підприємства поетапно [11]: перший етап – «підготовчий» (передбачає визначення мети і цілей оцінки рівня економічної безпеки підприємства, інформаційного забезпечення та формування системи аналітичних показників); другий етап – «аналітично-розрахунковий» (оцінка рівня економічної безпеки за допомогою сформованої системи аналітичних показників, їх стандартизація, визначення комплексних показників окремих складових економічної безпеки та розрахунок узагальненого показника рівня економічної безпеки); третій етап – «результативний» (передбачає ідентифікацію рівня економічної безпеки).

Для якісної інтерпретації досягнутого рівня економічної безпеки підприємства Скорук О.В. виділяє три рівні економічної безпеки залежно від значення узагальненого показника: низький рівень, середній рівень та високий рівень [11].

Серед представників індикаторно-індексного підходу Д. Ковальов та Т. Сухорукова [12] пропонують визначати рівень економічної безпеки за допомогою таких індикаторів:

- індикатори технологічної безпеки, основні з них: ступінь спрацювання основних виробничих засобів; завантаження спеціалізованого устаткування; частка витрат на НДДКР; середня зарплата наукового працівника за місяць; доступ до ноу-хау; введення в дію основних виробничих засобів;

- індикатори ресурсної безпеки, до яких відносять запаси матеріальних ресурсів на складі; поставки; характер ресурсів; динаміка цін на енергоносії; коефіцієнт маневреності; матеріаломісткість; відсоток браку; забезпеченість виробництва основними видами ресурсів; коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат власними джерелами; енергомісткість; можливість заміщення ресурсів; якість ресурсів;

- індикатори фінансової безпеки, а саме: індекс обсягів виробництва; динаміка прибутку; розмір заборгованості; частка на ринку; частка державних інвестицій у ВВП; рентабельність; капіталовкладення; довгострокові кредити;

- індикатори соціальної безпеки: розмір мінімальної зарплати; середня зарплата; чисельність працівників, зарплата яких нижча від прожиткового мінімуму; заборгованість по виплаті зарплати; частка зарплати в ціні; витрати сім'ї працівника на харчування; темпи скорочення персоналу; тривалість робочого тижня.

Також до індикаторно-індексного підходу можна віднести колектив дослідників [13], що пропонують використовувати загальні та спеціальні показники. Порогові значення їх можуть бути або на галузевому рівні, якщо йдеться про загальні показники, або мають окрему визначеність. Важливими для характеристики економічної безпеки є показники продуктивності, ефективності підприємництва, платоспроможності, ліквідності та ін. На думку науковців, найбільш узагальнюючий показник – показник економічної дієвості, який характеризує здатність підприємства досягати поставлених завдань і виконувати власну місію у стратегічному аспекті. Якщо підприємство здатне

виконувати поставлені завдання, воно може чинити опір загрозам і небезпекам, що надходять від зовнішніх і внутрішніх чинників [13, с. 185].

Ступінь економічної дієвості визначається індексами як за окремими напрямками, так і в цілому по підприємству і визначаються співвідношенням фактичних параметрів досягнення мети до планових [13, с. 185]:

Порівняльну характеристику методик із зазначенням переваг та недоліків кожної наведемо в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методик аналізу економічної безпеки підприємств

№	Автор	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Підхід на основі аналізу фінансового стану підприємства			
1	Іванової Н. В. [1].	<ul style="list-style-type: none"> - доступність даних (фінансова звітність); - результат визначається на основі комплексного показника; - чітка градація станів (шкала); - можливість застосовувати для різних підприємств і порівнювати 	<ul style="list-style-type: none"> - аналізує лише фінансову складову економічної безпеки; - великий обсяг розрахунків
Прибутково-інвестиційний підхід			
2	Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко[2]	<ul style="list-style-type: none"> - визначені окремо рівні безпеки для підприємств-монополістів; - можливість застосування для малих підприємств; - невелика кількість і нескладність розрахунків 	<ul style="list-style-type: none"> - не для всіх розрахунків легко знайти чіткі об'єктивні дані; - підхід заснований на отриманому чистому прибутку
3	Шутяк Ю.В.[3]	<ul style="list-style-type: none"> - простота розрахунків; - невелика кількість вихідних даних; - можливість порівняння різних підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз економічної безпеки лише з точки зору відтворення
Тримірний підхід			
4	Довбня С. Б. , Гічова Н. Ю. [4]	<ul style="list-style-type: none"> - виділення основних форм економічної безпеки, таких як поточної, тактичної та стратегічної; - охоплює різні сторони діяльності; - чітко визначені показники в межах запропонованих 	<ul style="list-style-type: none"> - значний обсяг розрахунків; - суб'єктивний підхід до визначення коефіцієнтів значимості показників; - складність у визначенні можливих рекомендованих значень індикаторів економічної безпеки;

		складових	- необхідність розроблення для кожного окремого підприємства коефіцієнтів значимості показників та можливих рекомендованих значень індикаторів економічної безпеки
Ресурсно-функціональний підхід			
5	Покропивний С.Ф.[5]	- доступність даних; - простота визначення; - охоплює різні сторони діяльності підприємства	- немає чіткого переліку показників в межах визначених функціональних складових; - немає чітких критеріїв оцінки рівня безпеки; - дає можливість порівняти стан економічної безпеки підприємств лише однакового виду діяльності
6	Колектив авторів [6]	- доступність даних; - охоплює різні сторони діяльності підприємства	- немає чіткої шкали градації станів економічної безпеки; - дає можливість порівняти стан економічної безпеки підприємств лише однакового виду діяльності та схожих за основними показниками
7	Мельник Л. Г. , Карінцева О.І. [7] та Ільяшенко С. І. [8]	- доступність даних; - легкість розрахунків окремих складових; - чітка градація станів економічної безпеки; - всебічна оцінка економічної безпеки	- суб'єктивна оцінка деяких складових економічної безпеки; - складність розрахунків деяких складових; - велика кількість розрахунків (неможливість використання для невеликих підприємств)
8	Кравчук О. Я., Кравчук П. Я. [9]	- доступність даних; - простота визначення; - пропонується перелік показників в межах визначених функціональних складових економічної безпеки; - охоплює різні сторони діяльності підприємства	- немає чіткої шкали градації стану економічної безпеки; - дає можливість порівняти стан економічної безпеки підприємств лише однакового виду діяльності
9	Омелянович Л. О., Долматова Г. Є. [10]	- охоплює різні сторони діяльності підприємства;	- значний обсяг розрахунків; - методика розрахована лише на торговельні підприємства; - не для всіх показників легко визначити вихідні дані
10	Скорук О.В [11]	- охоплює різні сторони діяльності підприємства; - пропонується перелік показників в межах	- значні обсяги розрахунків; - відносна складність стандартизації показників та визначення комплексних

		визначених функціональних складових економічної безпеки; результат визначається на основі комплексного показника	показників окремих складових
Індикаторно-індексний підхід			
11	Ковальов Д., Сухорукова Т. [12]	- охоплює різні сторони діяльності підприємства і фактори, що впливають на економічну безпеку	- значні обсяги розрахунків; - складність встановлення рівня індикатора для порівняння з фактичними показниками; - відсутність узагальнюючого показника економічної безпеки
12	Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М. [13]	- простота визначення; - доступність даних; - основний показник (індекс дієвості) можна використати для будь-яких сфер діяльності (що плануються)	- в основному оцінює лише фінансову складову (фінансовий стан) діяльності підприємства (фінансову стабільність, платоспроможність, маневреність, ліквідність); - основний показник економічної безпеки (індекс дієвості) враховує лише досягнення мети, і не враховує ресурси затрачені на її досягнення

Джерело: складено автором на основі аналізу [1-13]

Враховуючи позитивні та негативні сторони розглянутих методичних підходів, а також позицій кожного автора, постає питання можливості застосування їх в діяльності підприємств та узгодженість кінцевих результатів стану економічної безпеки. З метою оцінки економічної безпеки підприємств обрано декілька методик (за критерієм доступності даних), зокрема:

- методика Н. В. Іванової має п'ять етапів і дозволяє оцінити економічну безпеку підприємств за допомогою комплексного показника, що визначаються на основі показників фінансового стану підприємства та їх відхилень від граничної величини.

- методика Л.Г. Мельника, О.І. Карінцевої С.І. Ільяшенка (в частині лише фінансової складової), відповідно до якої оцінку фінансової безпеки підприємства можна виконати на основі аналізу його фінансової стійкості;

- методика Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко передбачає за критерій безпеки брати чистий прибуток, який порівнюється з мінімальним прибутком, необхідним для простого відтворення;

- методика Шутяк Ю.В. передбачає оцінку економічної безпеки за відтворювальним підходом.

Результати проведених розрахунків на декількох підприємствах харчової промисловості та порівняльна характеристика обраних методик економічної безпеки наведені в таблиці 2

Таблиця 2

Порівняльна характеристика окремих методик діагностики економічної безпеки підприємств за результатами 2011 року

Підприємство	За Івановою Н.В. (аналізу фінансового стану)	За Козаченко Г.В., Пономарьовим В.П., Ляшенко О.М. (прибутково-інвестиційний підхід)	За Мельником Л.Г, Карінцевою О.І. та Ілляшенко С. (ресурсно-функціональний підхід в частині фінансової безпеки)	За Шутяк Ю.В. (відтворювальний підхід)
ПАТ «ВБД Україна»	Достатньо безпечно	стан економічної безпеки	кризовий фінансовий стан і кризовий рівень безпеки	критичний рівень економічної безпеки
ПАТ «Галактон»	Достатньо безпечно	стан економічної безпеки	кризовий фінансовий стан і кризовий рівень безпеки	критичний рівень економічної безпеки
АТ «ВО «КОНТІ»	Безпечно	стан економічної безпеки	хиткий фінансовий стан і нестабільний рівень безпеки	критичний рівень економічної безпеки
ПАТ «Полтавакондитер»	Безпечно	стан економічної безпеки	абсолютна фінансова стійкість і абсолютна безпека	критичний рівень економічної безпеки

Співставлення отриманих результатів вказує на їх співпадання в половині випадків. Окрім того, зовсім протилежні результати показують навіть

розрахунки за методиками прихильників одного підходу. Варто зауважити, що оцінка економічної безпеки прихильників різних підходів, але на основі однакових показників (методика Іванової Н.В., Мельника Л.Г, Карінцевої О.І. та Ільяшенко С.), також в переважній більшості випадків демонструє протилежні значення.

Висновки і пропозиції. Проведена аналітична робота довела неузгодженість думок різних авторів щодо розуміння стану економічної безпеки вітчизняних підприємств та результатів визначення цього стану.

Проведені дослідження підтвердили, що на сьогодні питання економічної безпеки вітчизняних підприємств знаходяться на стадії розробок, немає єдиного чіткого підходу до аналізу стану та чітких правил побудови системи економічної безпеки

Список літератури:

1. Іванова Н. В. Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств: Дис...к.е.н.: 08.00.04 / Іванова Наталя Сергіївна. - Запоріжжя, 2011.– 268 с.
2. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
3. Шутяк Ю. В. Діагностика економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.04 – «економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ю. В. Шутяк. - Хмельницький, 2011. - 24с.
4. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси підприємств. – 2008. – № 4. – С. 88-97.
5. Економіка підприємства : підруч. / [Покропивний С. Ф. та ін.] ; за ред. С. Ф. Покропивного. – [вид. 2-е, перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 528 с.

6. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е. А. Олейникова]. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
7. Мельник Л. Г. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / Л. Г. Мельник, О.І. Карінцева. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 412 с.
8. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12-19.
9. Кравчук О. Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства : [монографія] / О. Я. Кравчук, П. Я. Кравчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 256 с.
10. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства : [монографія] / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.
11. Скорук О. В. Формування стратегії економічної безпеки підприємств дитячого харчування: дис. канд. ек. наук: 08.00.04/ Скорук Олена Володимирівна. – Лецьк., 2012. – 269 с
12. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України. – 1998. – № 10. – С.48-52.
13. Основы економічної безпеки : підруч. / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Київ : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.